

NOTAS ARREDOR DE DÚAS PEZAS MUSICAIS INSPIRADAS NA POESÍA DE LORENZO VARELA

Xosé Anxo García López

As primeiras composicións en galego publicadas por Lorenzo Varela foron os seus “Catro poemas pra catro grabados”, que acompañaban os gravados en madeira de Luís Seoane recollidos no álbum *María Pita e tres retratos medioevales*¹. Entre os moitos xuízos que desde aquela suscitaron, coidamos apropiado traer aquí o parecer de Xosé Ramón Pena sobre o concepto que lle merecían os poemas de Varela: “Hai un algo que se converte en vivo e actual através dunha historia que se fai mito poético, conciencia dun viver apaixonado”². Unha opinión se non semellante, si moi favorable, foi amosada no seu día polo mestre Julián Bautista³ (Madrid, 1901-Buenos Aires, 1961), responsable da adaptación musical dos ditos textos líricos, que titularía *Catro poemas galegos*⁴. Temos a certeza de que 1946 foi o ano no que o citado compositor rematou o seu labor sobre as composicións de Varela⁵. De igual xeito, os estudosos coinciden á hora de sinalar como estrea da obra de Bautista a representación levada a cabo no XXII Festival da S.I.M.C. (Société Internationale pour le Musique Contemporaine) en xuño de 1948. A interpretación instrumental correu a cargo da Amsterdam Chamber Music Society baixo a dirección de Félix de Nobel, mentres que a encargada da parte vocal foi a solista Janet Fraser, quen cantou os poemas de Varela en inglés⁶.

Fernando Salgado, autor de varios volumes sobre a biografía de Lorenzo Varela⁷, acreditou en 1995 que os *Catro poemas galegos* foron premiados en Londres despois da súa estrea en Amsterdam, amais de engadir que: “Pouco despois, a obra de Bautista foi estreada en Buenos Aires, executada polo do mestre Del Royo”⁸. Dez anos máis tarde, Callón Torres reproduciría exactamente os mesmos datos, que este investigador tirou do primeiro dos libros que Salgado dedicou a estudar a traxectoria vital de Varela⁹. Mesmo que Salgado non apunte nese caso en concreto a fonte da que extrae as devanditas informacións, é doado constatar que, polo que se refire a esa temperá execución dos *Catro poemas galegos* en Buenos Aires, os contidos foron tirados do traballo de Luís Seoane “A poesía galega na obra do compositor Julián Bautista”¹⁰. O susodito traballo, orixinalmente en lingua castelá, foi lido polo seu autor na emisión radiofónica *Galicia Emigrante* o dezoito de xullo de 1961. Posteriormente sería vertido ó galego por Lino Braxe e Xavier Seoane, editores dunha escolma de textos que Seoane elaborara para a súa difusión no citado programa de radio¹¹.

Non dubidamos que o criterio de Salgado á hora de recoller o testemuño de Seoane foi proporcionar un maior coñecemento sobre a fortuna dos *Catro poemas galegos*, ben que fixera unha lectura equivocada do traballo de Seoane; polo mesmo, tampouco seme-

Ila apropiado incidir na reprodución que dos sobreditos datos fai Callón Torres, quen cita pola súa vez a Salgado (e non a Seoane) como fonte. Ora ben, ninguén reflexionou verbo do sentido das declaracións de Seoane ou dubidou publicamente da fidelidade da tradución recollida na mencionada escolma. Nós, tras examinar con espírito crítico o que hai de certo nas afirmacións que nos chegaron respecto das representacións dos *Catro poemas galegos* en chan porteño, hoxe estamos en condicións de ofrecer unha interpretación que difire parcialmente das achegadas con anterioridade polos estudiosos da obra de Varela.

Seguindo a tradución referida, Seoane manifesta o seguinte: “Esta obra que se estreou en Buenos Aires logo do Festival de Amsterdam, foi executada polo mestre Del Royo e está próxima a saír en disco”¹². É rigorosamente certo que a obra de Bautista fora presentada en terras arxentinas pouco despois de facelo en Amsterdam. Do acto celebrado en Buenos Aires existe unha crónica no diario *Nueva Gaceta* (20-X-1949), na que se destacan *las palabras engarzadas en la bella voz de Carmela Giuliano*. Co que xa non podemos concordar é con que os *Catro poemas galegos* fosen estreados baixo a guía do *mestre Del Royo*. No número catro da revista *Galicia Emigrante* publícase un artigo sen asinar (que, coidamos, é froito da pluma de Luís Seoane) no que se dá noticia da que é a segunda representación que coñecemos dos *Catro poemas galegos* na capital do Plata, unha velada que tivo lugar o vinte e sete de agosto de 1954 no Teatro Ateneo de Buenos Aires¹³. Os intérpretes foron a “Sociedad Argentina de Música de Cámara” e, de novo, a cantante Carmela Giuliano, encargándose da dirección o propio Julián Bautista. Tampouco aquí desempeña papel ningún o misterioso *mestre Del Royo* mencionado por Seoane.

Aínda en relación coas palabras de Seoane, hai outras cuestións de interese. Unha execución da obra *está próxima a saír en disco*. ¿A que interpretación dos *Catro poemas galegos* se refire Seoane? ¿Fala acaso da representación de 1949 ou, se cadra, da de 1954? Todo parece indicar que non, que o acontecemento ó que Seoane alude é outro, no que a condución da orquestra é responsabilidade do *mestre Del Royo* (músico sobre o que, convén dicilo xa, non atopamos ningunha referencia logo de moitas pescudas). Por outra parte, procuramos infrutuosamente na prensa da emigración e do exilio recensións relativas a algunha outra execución das partituras de Bautista na Arxentina distinta das anteriormente sinaladas entre 1948 e 1954¹⁴.

Amais do xa exposto, Seoane escribe o seguinte: “A quen escoitou no Centro Lucense *Catro poemas galegos*, durará-lle para sempre o engado desas notas sobérbias, rigorosas e evocadoras do grande músico que ven de ser enterrado en Buenos Aires, producindo unha nova dor ao desterro español”¹⁵. Faise obvio que o intelectual galego dá testemuño dunha execución posterior a 1954 e ofrecida na devandita entidade galega. Chegados a este punto, reflexionamos que a gravación da obra que, supostamente, tería que ver a luz nunha data próxima á que Seoane redacta o seu texto co gallo do pasa-

mento de Bautista, só podería ser a realizada no concerto celebrado no Centro Lucense de Buenos Aires.

Á vista do antedito, xurdiron unha serie de incógnitas ás que co decorrer do tempo puidemos dar unha resposta lóxica. ¿Que agrupación podería representar no Centro Lucense *Catro poemas galegos*, obra vocal e instrumental? Precisaríase unha orquestra e o Centro Lucense posuía a súa propia. A mediados da década dos sesenta, baixo a denominación de *Banda Sinfónica de Galicia* e coa dirección de Xosé Pazos, algunhas gravacións da referida agrupación filharmónica serían editadas polo mencionado Centro¹⁶. Con estes datos, xa era plausible para nós situar unha posible execución da obra de Bautista (e, asemade, a súa gravación) a cargo do grupo musical da susodita entidade galega. Os únicos cabos que restaban por ligar eran a data da representación e a posible comparecencia do mestre *Del Royo* á fronte da orquestra. Partindo do convencemento de que a interpretación á que fai referencia Seoane non pode ser ulterior ó oito de xullo de 1961 (data da morte de Bautista), procuramos os inicios da Orquestra de Cámara do Centro Lucense. Ó actuar así, demos coa solución ós interrogantes implícitos no testemuño de Seoane, posto que a presentación da dita orquestra tivo lugar o vinte e cinco de novembro de 1960 na sede social da referida entidade galega. No programa desa gala figuraban os “Cuatro poemas gallegos” [sic] de Julián Bautista. E nesa ocasión, a batuta foi cinguida polo mestre Faustino del Hoyo (non *Del Royo* como figura na tradución do texto de Seoane), quen alternaba a dirección coa docencia no Conservatorio Nacional “Carlos López Buchardo”. Do espectáculo ofrecido aquela noite deu cumprida noticia no seu momento o órgano de prensa do Centro Lucense, crónica da que entresacamos os seguintes parágrafos:

Brillante éxito alcanzó la primera presentación de la Orquesta de Cámara del Centro Lucense, llevada a cabo el 25 de noviembre en su sala teatro. Fue un acto de alta jerarquía artística que contó con numerosa y calificada concurrencia.

Dicha orquesta, integrada por competentísimos elementos y bajo la muy acertada dirección del prestigioso maestro Faustino del Hoyo, ofreció un magnífico concierto de música gallega de gran categoría. Algunas de las piezas interpretadas fueron facilitadas por el Centro Galle[g]o de Buenos Aires provenientes de sus concursos anuales de música, a saber: El Scherzo gallego “De Pandeirada”, “Fuga sobre tema galego” e “Pequeña sinfonía” construída sobre temas gallegos. Además de ello fueron interpretadas las piezas siguientes: La suite “Chucurruchú” de Antonio Iglesias Vilarelle, la balada gallega “Negra sombra” de Juan Montes y los “Cuatro poemas gallegos” de Julián Bautista (“María Pita”, “O touro”, “A Ruy Xordo” y “María Balteira”) compuestos sobre poemas de Lorenzo Varela y éstos inspirados en dibujos de Luis Seoane. En “Cuatro poemas gallegos” intervino la mezosoprano Carmen de la Mota –voz magnífica y bien disciplinada– que brindó magistral interpretación de los bellos poemas de sabor medioeval¹⁷.

Á parte dos *Catro poemas galegos*¹⁸ e dalgunha outra adaptación puntual¹⁹, a poesía de Varela inspirou un proxecto musical que inda hoxe agarda a atención que lle faga xustiza. Referímonos á obra para orquestra sinfónica “Cantata para un pueblo heroico” do mestre Carlos López García (Betanzos, 19-X-1922), antigo director do coral Os Rumo-

rosos²⁰ do Centro Betanzos porteño. A composición da partitura, inspirada en textos de Varela e baseada na Guerra Civil²¹, foi iniciada xa en 1973, mais a morte do poeta motivou que López García interrompese o seu labor. Oito anos máis tarde, o compositor declaraba que se propoñía retomar o citado proxecto para darlle fin²². A mesma información foi recollida por Xoán Manuel Carreira en 1988²³ e aínda por Neira Vilas en 1995²⁴. Máis de tres décadas despois de ser iniciada, a sobredita cantata non foi estreada publicamente, nin sequera no ano en que Lorenzo Varela é homenaxeado no Día das Letras Galegas. En puridade, nós descoñecemos se López García rematou a súa peza ou se, como sospeitamos, esta permanece inconclusa no arquivo do propio creador. Polo tanto, celebraríamos que alguén se interesase polo dito particular, por canto a exhumación e a análise dos froitos artísticos suscitados pola poesía de Lorenzo Varela son tarefas plurais que deberían ser desenvoltas por investigadores non necesariamente vinculados á mesma área de coñecemento.

NOTAS

- 1 Seoane, Luís, *María Pita e tres retratos medioevales*, Buenos Aires, Resol, 1944.
- 2 Pena, X[osé] Ramón, “Na Galiza de Alén-Mar: Lorenzo Varela e Luis Seoane”, *La Voz de Galicia*, 20-V-1979, Supl. “Letras Galegas”, s.p.
- 3 Preguntado en 1955 polo motivo que o levara a poñer música ás composicións de Varela, Bautista respondeu o seguinte: “Es posible que haya habido algún oculto impulso atávico... Pero aparentemente sólo obró en mi ánimo la belleza de los poemas de Varela, su gran fuerza expresiva, su carácter heroico popular. Y, sobre todo, la gran musicalidad del idioma gallego cuando está manejado por un gran poeta” (“Reportaje a Julián Bautista”, *Galicia Emigrante*, 12, xuño-xullo de 1955, p. 23).
- 4 Bautista, Julián, *Catro poemas galegos*, gravados de Luís Seoane, textos de Lorenzo Varela e versión inglesa de William Shand, Buenos Aires, Editorial Argentina de Música, 1951. Existe un facsímile con limiar de Xosé Luís Axeitos: Sada-A Coruña, Edición do Castro, 2004. Xulgamos que entre ambas as edicións aínda puido haber outra, ignorada polos estudosos da obra de Varela. En 1981, a revista *Grial* facíase eco da seguinte nova: “Remata de se publicar en Buenos Aires, pola ‘Academia Nacional de Bellas Artes’, unha fermosa e coidada edición monográfica en homenaxe a Luis Seoane. Encétase cun documentado estudo sobre o artista firmado por Tomás Alva Negri. [...] Despois deste intelixente estudo de Alva Negri, a fermosa edición inxire unhas moi compridas notas biográficas; un ensaio de Córdona [sic] Iturburu sobre ‘Luis Seoane, muralista’; e *unhas belidas cancións de Varela sobre os grabados en madeira do artista* [a cursiva é nosa]” (“Homenaxe da Arxentina a Luis Seoane”, *Grial. Revista galega de cultura*, 74, outubro-décembro de 1981, p. 525).
- 5 No programa do concerto celebrado na “Sociedad de Cámara de Buenos Aires” (27-VIII-1954), o compositor arxentino Roberto García Morillo salienta que Bautista finalizara en 1946 as súas obras *Fantasia española* e *Catro poemas gallegos* (citamos polo artigo “Una de las obras más importantes de la música peninsular actual es sobre temas gallegos”, *Galicia Emigrante*, 4, setembro de 1954, pp. 17-18). Posteriormente, o crítico musical Jorge de Persia atopará un orixinal manuscrito datado en febreiro de 1946 (Persia, Jorge de, *Julián Bautista. Tiempos y espacios*, Madrid, Biblioteca Nacional, 2005. Consultamos esta información no volume de Carlos M. Callón Torres *Unha historia que nos pertence. A poesía en galego de Lorenzo Varela*, Vigo, A Nosa Terra, 2005, p. 85).

- 6 Carreira, Xoán M[anuel], “Os ‘Cuatro Poemas Gallegos’ de Julián Bautista e Luís Seoane”, *A Nosa Terra*, 5-IV-1984, p. 12. Callón Torres, que semella descoñecer este artigo de Carreira, declara que non puido contrastar o idioma no que se executaran en Amsterdam ou Buenos Aires os *Catro poemas galegos* (Callón Torres, Carlos M., *Unha historia que nos pertence...*, ob. cit., p. 85). Mais se examinamos a recensión da estrea da obra na capital arxentina (*Nueva Gaceta*, 20-X-1949. Tamén se pode consultar na páxina web http://julianbautista.com.ar/espanol/analisis/an_catrocantosgalegos.htm), podemos ler o seguinte treito, que aclara a cuestión do idioma no que se interpretaron entón os *Catro poemas galegos*: “En la segunda canción el ritmo es francamente sincopado, en este caso utilizado voluntariamente para sugerir el carácter interrogativo de la frase: ¿Quién lle dix[o] o touro verde?”.
- 7 Salgado publicou, entre outros títulos, *Lorenzo Varela. A voz desterrada* (Sada-A Coruña, Edicións do Castro, 2005), traballo no que inclúe o poema en castelán “Joyas de Ariel”, composición non recollida en ningún dos libros de Varela.
- 8 Salgado, Fernando, *Lorenzo Varela: crónica dunha vida atormentada*, Sada-A Coruña, Edicións do Castro, 1995, p. 213.
- 9 Callón Torres, Carlos M., *Unha historia que nos pertence...*, ob. cit., p. 74.
- 10 Con todo, Salgado si anota esta fonte no mesmo volume para ilustrar algún outro aspecto biográfico (Salgado, Fernando, *Lorenzo Varela: crónica dunha vida atormentada*, ob. cit., p. 214, n. 17).
- 11 Seoane, Luís, “A poesía galega na obra do compositor Julián Bautista”, en *Galicia Emigrante. Escolma de textos da audición radial de Luís Seoane (1954-1971)*, edición de Lino Braxe e Xavier Seoane, 2ª ed., Sada-A Coruña, Edicións do Castro, 1994, pp. 390-392.
- 12 Seoane, Luís, “A poesía galega na obra do compositor Julián Bautista”, ob. cit., p. 391.
- 13 “Una de las obras más importantes de la música peninsular actual es sobre temas gallegos”, ob. cit., pp. 17-18.
- 14 A distancia temporal que separa as execucións dos *Catro poemas galegos* en Buenos Aires non é motivo de estrañeza para os coñecedores das circunstancias nas que se desenvolve a produción de Julián Bautista. Por exemplo, a súa obra *Tres ciudades*, baseada en textos de Federico García Lorca, fora seleccionada para figurar no Festival da S.I.M.C. de 1938, evento que se había desenvolver en Londres. Porén, a estrea desa obra na capital arxentina adiaríase ata 1941, ano no que foi presentada en concerto o día vinte e seis de maio na sede da Asociación Wagneriana de Buenos Aires.
- 15 Seoane, Luís, “A poesía galega na obra do compositor Julián Bautista”, ob. cit., p. 392.
- 16 Neira Vilas, Xosé, *A cultura galega en Buenos Aires (1950-1960). Discurso lido o día 17 de novembro de 2001 no acto da súa recepción polo Ilmo. Sr. Don Xosé Neira Vilas e resposta do Excmo. Sr. Don Xesús Alonso Montero*, A Coruña, Real Academia Galega, 2001, p. 34.
- 17 “Música, Plástica y Letras en el Centro Lucense”, *Lugo. Vocero del Centro Lucense*, 210, decembro de 1960, p. 3.
- 18 Que aínda coñecerían outras interpretacións parciais; por exemplo, a do soneto “A Ruy Xordo” realizada polo grupo *A Quenlla* no seu disco *Europolis* (1988). Ou tamén a feita sobre o mesmo poema por Manuel Lourenzo, gravación recollida na *Escolma poético-musical galega*, case-te 4, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 1989.
- 19 O compositor Carlos Guastavino púxolle música ó poema “Cita”, que figura no álbum *Las puertas de la mañana* (1943, Música Ricordi Americana S.A.). Medio século despois, a adaptación dos “Sonetos del ruiseñor” feita tamén por Guastavino foi incluída no disco compacto *Raíces americanas* (1993, IRCO / Cosentino). Con posterioridade, o selo norteamericano New Albion lanzaría unha reedición en formato dixital do susodito álbum de 1943 (Salgado, Fernando, *Lorenzo Varela. Memorias incompletas*, Ed. La Voz de Galicia, s.l., 2005, p. 113).
- 20 Esta agrupación, fundada en 1933, acadou diversos galardóns na súa longa traxectoria. En 1966, un xurado composto por Emilio Pita, Xosé Gallo e Eduardo Alonso Stier concedeu o premio do Concurso de Coros da colectividade galega na Arxentina (“Estraordinario éxito do concurso de Coros Galegos e Muiñeira”, *Correo de Galicia*, 28, 20-XI-1966, p. 8).
- 21 Á marxe dos valores literarios da lírica de Varela, é innegable o compromiso perceptible nos seus versos. González Ledo fai a seguinte avaliación do poemario *Torres de amor*: “Lorenzo Varela ha dedicado gran parte de su libro a los hechos que más hondo se grabaron en la retina de su sentimiento. Logra al influjo del recuerdo plasmar en su poesía con acentos patéticos todo el dolor de su alma y de su pueblo. No obstante la intensidad de ese dolor hay en Varela una augusta serenidad, reveladora de una fuerza

- moral insobornable" (González Ledo, J., "Tres poetas gallegos [III]", *Galicia Revista del Centro Gallego de Buenos Aires*, 410, marzo de 1947, p. 27).
- 22 Maino, "Carlos López García. Un músico betanceiro", *Betanzos. Vocero del Centro Betanzos de Buenos Aires*, 70, agosto de 1981, p. 5.
- 23 Carreira, Xoán Manuel, "Interferencias sobre Carlos López García", *Anuario Brigantino*, 11, 1988, p. 203.
- 24 Neira Vilas, Xosé, "A paixón musical de Carlos López García", en *íd.*, *Memoria da emigración II*, Sada-A Coruña, Edicións do Castro, 1995, p. 130.